

วัฒนธรรมดนตรีกับวิถีชีวิตในท้องถิ่นภาคตะวันออก
: กรณีศึกษาเพลงรำสวด คณะอนเนก สารเนตร จังหวัดตราด

The Culture of Music and Indigenous living in eastern region
: A Case study of Rum Suad, Anek Sarnnetra troupe, Trat Province

รณชัย รัตนเศรษฐ¹

Ronnachai Rattanaseth

บทคัดย่อ

งานวิจัยนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพทางด้านดนตรีวิทยา มีวัตถุประสงค์ เพื่อศึกษาวัฒนธรรมดนตรีกับวิถีชีวิตชุมชนในท้องถิ่นภาคตะวันออก : กรณีศึกษาเพลงรำสวด คณะอนเนก สารเนตร จังหวัดตราด

ผลการศึกษาพบว่า ในด้านประวัติความเป็นมาของการเล่นเพลงรำสวด คณะอนเนก สารเนตร จังหวัดตราด นายอนเนก สารเนตร ได้เริ่มหัดเล่นเพลงรำสวดอย่างประมาณปีพ.ศ. 2503 โดยเริ่มจากการเล่นเพลงรำสวดแบบดั้งเดิม คือ การใช้เนื้อหาจากบทสวดพระมาลัย ต่อมาจึงประยุกต์นำเนื้อเรื่องจากนิทานในวรรณคดีมาเป็นบทร้อง เรียกว่าการเล่นรำสวดแบบประยุกต์ มีเครื่องดนตรีประกอบที่สำคัญ ได้แก่ กลอง (ทำหน้าที่บรรเลงหลัก) ฉิ่ง และกรับ โดยผู้ที่บรรเลงดนตรีจะทำหน้าที่ร้องรับเป็นลูกคู่ประกอบการร้องไปด้วยในขณะแสดง รูปแบบอัตลักษณ์ในการแสดงจะเริ่มจากร้องบทไหว้พระพุทธรูป พระธรรมจบแล้วนั้น ก็จะย้อนกลับไปร้องสร้อยและร้องบทไหว้ครู ไหว้บิดร มารดา และจบด้วยบทส่งเปรต หลังจากนั้นก็จะเป็นการร้องดำเนินเรื่อง โดยใช้เรื่องในวรรณคดีเป็นหลัก ลักษณะสำคัญของการแสดงรำสวดคณะอนเนก สารเนตร เป็นการเล่นรำสวดแบบประยุกต์ที่จะนำนิทานในวรรณคดีมาเล่นเป็นเรื่องราว ทำให้ผู้ที่มาร่วมงานศพ ได้รับความเพลิดเพลินมากขึ้น ถือเป็นแบบฉบับของคณะ มิได้มีการร้องเพลงลูกทุ่งหรือเพลงสมัยนิยม ทำให้ยังคงเอกลักษณ์หรือลักษณะเพลงพื้นบ้าน ที่เป็นคุณค่าของงานวัฒนธรรมเพลงดนตรีที่สำคัญ ที่ควรบันทึกและอนุรักษ์ไว้ให้คงอยู่ต่อไป

คำสำคัญ: เพลงรำสวด / วัฒนธรรมดนตรี

¹ผู้ช่วยศาสตราจารย์ประจำสาขาวิชาดนตรี คณะดนตรีและการแสดง มหาวิทยาลัยบูรพา

Abstract

The purpose of this qualitative research in musicological aspect was to study the Culture of Music and Indigenous living in eastern region: A Case study of Rum Suad, Anek Sarnnetra troupe, Trat Province.

The results revealed that in the history of Rum Suad, Anek Sarnnetra troupe, Trat Province, Mr. Anek Sarnnetra had begun to perform Rum Suad in 2503. He started from conservative Rum Suad which used the content of Pra Malai chanting. Then, the contents of old folk were applied to be lyrics, called modified Rum Suad. The important instruments were drums (major instrument), cymbals and grabs. The musicians would sing as a chorus during performing. The identical pattern of the performance begins with the scripture to pay respect to the Buddha, the Buddha's teachings, back to chorus (Rong soi), pay respect teacher, parents and ends with "Sung Pert" song. After that, the song would be continued by using the folk. The major characteristics of the performance of Rum Suad, Anek Sarnnetra troupe was a modified Rum Suad which applied the folk to entertain people who participated in the funeral. This was the original of this troupe, did not use Thai folk song or modern song. These identity and values of the culture of music should be preserved continually.

Keyword: Rum Suad song; Culture of Music

ความสำคัญและที่มา

งานด้าน “วัฒนธรรมดนตรี” เป็นอีกหนึ่งสาขาที่สำคัญในงานด้านศิลปวัฒนธรรมที่มีความเกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตของผู้คนในสังคม โดยเฉพาะกับการดำเนินชีวิตของคนตั้งแต่เกิดจนกระทั่งตายไป กลุ่มคนในแต่ละชาติพันธุ์มีการนำ “งานดนตรี” เข้าไปผูกเชื่อมกับ “วิถีชีวิตความเชื่อของคนในชุมชน” ซึ่งทำให้เกิดงานดนตรีที่เกี่ยวข้องกับประเพณีวิถีชีวิตของคนในสังคมเหล่านี้ มีความแตกต่างหลากหลาย และมีคุณค่าที่ควรเก็บบันทึกรักษาไว้เป็นมรดกของแผ่นดิน

จังหวัดตราดมีพื้นที่เพียง 2,819 ตารางกิโลเมตร ทิศเหนือมีอาณาเขตติดกับประเทศกัมพูชา ทิศใต้ติดกับอ่าวไทยและน่านน้ำทะเลประเทศกัมพูชา เนื่องจากพื้นที่ที่ติดต่อกับประเทศเพื่อนบ้านและติดอ่าวไทยทำให้เป็นเมืองที่มีการติดต่อค้าขาย และการเคลื่อนย้ายของชุมชนเป็นระยะๆ² รวมไปถึงการแลกเปลี่ยนและการผสมผสานทางวัฒนธรรมหลายด้าน ทั้งวิถีการดำเนินชีวิตและขนบธรรมเนียมประเพณีต่างๆ

²www.trat.go.th/ (สืบค้นเมื่อวันที่ 30 กันยายน 2562)

โดยวัฒนธรรมดนตรีได้เข้าไปมีส่วนเกี่ยวข้องกับวิถีการดำเนินชีวิตและขนบธรรมเนียมประเพณีในสองประเด็นใหญ่ๆ คือ 1) ใช้สำหรับประกอบพิธีกรรม 2) ใช้สำหรับเป็นความบันเทิง ซึ่งวัฒนธรรมดนตรีเหล่านี้จึงเป็นส่วนสำคัญของวิถีชีวิตชุมชน และถูกถ่ายทอดต่อกันมา ซึ่งเป็นที่มาของวัฒนธรรมดนตรีเพลงพื้นบ้านแบบต่างๆ ในจังหวัดตราดที่สำคัญๆ เช่น เพลงโหม่งพาง เพลงลำภา เพลงขอทาน และเพลงรำสวด เป็นต้น

กลุ่มวัฒนธรรมดนตรีเพลงพื้นบ้าน “เพลงรำสวด” เป็นการละเล่นพื้นบ้านที่นิยมเล่นกันในหมู่ชาวบ้านเฉพาะในงานศพและมีความเกี่ยวข้องโยงกับการสวดพระมาลัย จากการศึกษาพบว่านักวิชาการท่านต่างๆ ให้ความเห็นไปในทิศทางเดียวกัน ดังนี้

ปรารธนา มงคลธวัชและสมร งามล้วน (2547, น. 1) กล่าวว่า

การเล่นรำสวด เป็นการละเล่นพื้นบ้านอย่างหนึ่งที่เกี่ยวข้องกับการสวดหน้าศพ ของคนภาคตะวันออกของประเทศไทย เนื่องจากในสมัยก่อนชาวบ้านนิยมตั้งศพบำเพ็ญกุศลกันหลายๆ วัน หลังจากการสวดพระอภิธรรมจบแล้วพระจะสวดพระมาลัยต่อ เสมือนการอยู่เป็นเพื่อนศพ คนนิยมฟังเนื่องจากท่วงทำนองเสียงลึลา จังหวะของการสวดเป็นแบบแสดงละคร มุ่งสื่ออารมณ์แก่ผู้ฟังด้วยลีลาของเสียง ฟังสนุก มีเนื้อหาที่มุ่งเน้นให้ความเชื่อเรื่องโทษของการทำบาปประเภทต่างๆ ต่อมาเมื่อความเป็นอยู่วิถีชีวิตของชุมชนและสังคมเปลี่ยนไป บทสวดพระมาลัยจึงมีการเปลี่ยนแปลงจากการใช้พระเป็นผู้สวดมาเป็นฆราวาส ซึ่งเรียกว่า สวดคฤหัสถ์ และต่อมาเป็นรำสวด เพื่อเป็นเพื่อนศพ การเล่นรำสวดจึงเป็นการละเล่นพื้นบ้านที่ใช้เล่นในงานศพหลังจากพระสวดอภิธรรม เพื่ออยู่เป็นเพื่อนเจ้าภาพให้คลายความโศกเศร้า...

ฝ่ายนิเทศก์การศึกษา หน่วยศึกษานิเทศก์ (2525, น. 55) อ้างถึงใน อภิลักษณ์ เกษมผล-กุล (2547, น. 21) กล่าวว่า

รำสวดเป็นการละเล่นพื้นเมืองชนิดหนึ่ง... นิยมเล่นกันเฉพาะในงานศพ ใช้ผู้เล่นตั้งแต่ 2 คนเป็นต้นไป การเล่นรำสวดนี้สืบเนื่องมาจากสมัยก่อนเมื่อมีคนตายในบ้าน จะเก็บศพไว้ก่อน อาจจะเก็บไว้ 5 คืน 7 คืน หรือ 15 คืน แล้วแต่ฐานะของแต่ละคน โดยจะเก็บศพไว้ที่บ้าน บรรดาญาติพี่น้องและเพื่อนฝูงจะต้องเฝ้าศพกันทั้งกลางวันและกลางคืนสาเหตุที่ต้องเฝ้าสัณนิฐานได้ 2 ประการ คือ ประการแรก เพื่อเป็นเพื่อนญาติของผู้ตายไม่ให้โศกเศร้าเสียใจ เมื่อขาดสมาชิกในครอบครัวไปใหม่ๆ อีกประการหนึ่งนั้น เนื่องจากคนสมัยนั้นนิยมเล่นน้ำมันพรายจึงมีการขโมยศพ เพื่อนำไปทำน้ำมันพราย จึงจำเป็นต้องเฝ้าศพเพื่อป้องกันการถูกขโมย เมื่อมีการเฝ้าศพก็ต้องเฝ้าจนกว่าจะเผา ขณะเฝ้าถ้าไม่ได้ทำอะไรก็จะง่วงนอน จึงคิดหาวิธีการที่ทำให้ไม่ง่วงนอน จึงเกิดการเล่นรำสวดกันขึ้น การเล่นรำสวดนั้นจะใช้คนตั้งแต่ 2 คนขึ้นไป ทั้งชายและหญิง มีหน้าที่ร้องและรำ เนื้อเรื่องที่นำมาใช้ร้องนำมาจากคัมภีร์พระมาลัย บรรยายถึงบาปบุญคุณโทษในการกระทำของคนขณะมีชีวิตอยู่ นอกจากนี้ยังมีการนำเอาเรื่องราวจากวรรณคดี เช่น รามเกียรติ์ ขุนช้างขุนแผน มาร้องรำเพื่อให้เกิดความสนุกสนาน เป็นการผ่อนคลายความเศร้าโศกของญาติผู้ตาย ในปัจจุบันมีการตั้งเป็นคณะขึ้นเพื่อรับจ้างเล่นตามงานศพ...

นิรุช นิรุตติศาสตร์ (2551, น. 2-3) กล่าวว่า

การตายในงานจะต้องมีพิธีกรรมที่สำคัญที่สุดก็คือ การสวด การสวดนั้นได้มาจากการผสมผสานกันระหว่างศาสนาพราหมณ์กับศาสนาพุทธ เพื่อให้พิธีมีความศักดิ์สิทธิ์ยิ่งขึ้น และในพิธีกรรมการสวดศพนอกเหนือจากการสวดพระอภิธรรมแล้ว ยังมีการสวดอีกประเภทหนึ่งซึ่งเป็นต้นแบบการสวดคฤหัสถ์ นั่นคือประเพณีการสวดพระมาลัย ซึ่งจากการรวบรวมข้อมูลหลักฐานทางโบราณคดีและวรรณคดีโบราณ นักวิชาการจึงได้สันนิษฐานว่า น่าจะเป็นประเพณีที่มีมาตั้งแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยา โดยมีลักษณะคำประพันธ์เป็นร้อยกรองเรียกว่า “กาพย์” เนื้อความคัดมาจากคัมภีร์มหาวิภาว เรืองพระมาลัย หรือมาลัยสูตร เป็นเรื่องที่มีอิทธิพลต่อความเชื่อทางพุทธศาสนา คือความเชื่อในเรื่องศาสนาของพระศรีอาริยมตไตรย หรือยุคของพระศรีอาริย์ อันเป็นสังคมในอุดมคติที่มีความสมบูรณ์พูนสุข ซึ่งการสวดพระมาลัยแต่เดิมนั้นใช้ในงานมงคล คือ งานแต่งงาน เรียกว่า “มาลัยกล่อมหอ” แต่ในปัจจุบันกลับกลายเป็นนิยมสวดเฉพาะในงานอวมงคลคือ ใช้สวดเฉพาะในงานศพเท่านั้น...

จากข้อมูลข้างต้นดังกล่าว จะเห็นได้ว่า เพลงร่ำสวดนั้นมีที่มาจากการสวดพระมาลัย ต่อมาถูกปรับเปลี่ยนไปตามเหตุการณ์และความเหมาะสม จนกลายเป็นความนิยมของกลุ่มชนในภูมิภาคตะวันออกจนถึงปัจจุบัน จากการสัมภาษณ์ นายมงคล มรรคผล (2552) อ้างถึงใน นิรุชิตา เจริญสุข และคณะ (2552) ได้แบ่งช่วงยุคเวลาของการเล่นร่ำสวดในจังหวัดจันทบุรีว่ามีการพัฒนาการออกเป็น 3 ช่วงคือ

ช่วงที่ 1 เมื่อประมาณ 100 ปีที่แล้ว ร่ำสวดมักเรียกกันว่า ร่ำอยู่เป็นเพื่อนศพ มีเพียงกลุ่มผู้ชายที่ดื่มสุราอยู่ในงานศพ ในตอนต้นก็เริ่มเกิดความเจ็บเหงา ประกอบด้วยได้ดื่มสุราเข้าไป ทำให้เกิดความตึกคะนอง จึงนำบทสวดพระมาลัยในตู้พระธรรมมาใส่ทำนองร้อง บ้างก็ลุกขึ้นรำหรือเต้นบ้างก็เลียนแบบพระสงฆ์ โดยการนำतालปัตรมาวางด้านหน้าแสดงท่าทางเป็นพระสงฆ์ บทเพลงที่นำมาร้องในช่วงนี้จะมีเพียงบทสวดพระมาลัย หรือบทสวดต่างๆ ของพระสงฆ์ แต่มักจะร้องทำนองนอยเป็นส่วนมาก และเพิ่มความสนุกสนานโดยใช้การปรบมือเข้าจังหวะกับทำนองเพลง ต่อมาเจ้าภาพงานศพในที่ต่างๆ เห็นว่ากลุ่มคนที่ดื่มสุราภายในงานศพเท่านั้น สามารถทำให้งานศพครึกครื้น ไม่เจ็บเหงา และเป็นการอยู่เป็นเพื่อนศพได้เป็นอย่างดี จึงมีการหากลุ่มคนเหล่านี้ให้ช่วยไปอยู่เป็นเพื่อนศพ และจะมีเหล่า ข้าวปลาอาหารเลี้ยงเป็นสินน้ำใจ

ช่วงที่ 2 เมื่อประมาณ 70-60 ปีที่แล้ว ร่ำอยู่เป็นเพื่อนศพเริ่มเป็นที่รู้จักมากขึ้น มีการเริ่มพัฒนาเรื่องบทเพลงที่นำมาร้องเล่นกัน โดยการนำโครงเรื่องจากวรรณคดีมาแต่งเป็นบทกลอนแล้วใส่ทำนองเพลงพื้นบ้านที่แต่งขึ้นเอง จากเดิมผู้ร้องผู้เล่นที่มีเพียงกลุ่มผู้ชาย ก็เริ่มมีผู้หญิงที่มีอายุกลางคนได้เข้าร่วมเล่นด้วย ใช้การปรบมือเข้าจังหวะเช่นเดิม เรียกการแสดงนี้ว่า ร่ำสวดแบบโบราณ

ช่วงที่ 3 เมื่อประมาณ 20-30 ปีที่แล้ว มีผู้สนใจทั้งภายในและภายนอกจังหวัดมากขึ้น ทำให้เกิดร่ำสวดแบบประยุกต์ขึ้น โดยมีการนำกลอง ฉิ่ง และกรับเข้ามาเพิ่มความสนุกสนาน นักแสดงมีการแต่งกายสวยงาม และมีค่าตอบแทนในการหาไปแสดงแต่ละครั้ง...

การเล่นร่ำสวดในภาคตะวันออกยังมีให้พบเห็นได้ในหลายๆ จังหวัด ส่วนใหญ่จะมีประวัติความเป็นมาคล้ายกัน และเป็นการเล่นเฉพาะในงานศพเท่านั้น โดยมีทั้งการเล่นร่ำสวดแบบดั้งเดิมและการเล่นร่ำสวดแบบประยุกต์ สำหรับในจังหวัดตราดมีจำนวนคณะลดน้อยลงไปมากจากสมัยก่อนที่ผ่านมา เนื่องจากมี

วัฒนธรรมการบันเทิงรูปแบบใหม่เข้ามาในสังคม ทำให้การร้องรำทำเพลงเพื่อวัตถุประสงค์ดั้งเดิมนั้น ถูกเปลี่ยนแปลงไปตามรสนิยมคนผู้คนในสมัยใหม่ จึงเป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้คณะรำสวดค่อยๆ หายไป จึงเป็นที่มาของการศึกษาวิจัยในครั้งนี้ เพื่อคงรักษาข้อมูลศิลปวัฒนธรรมเพลงพื้นบ้านประเภทนี้มีให้ สืบต่อไป

วัตถุประสงค์

เพื่อศึกษาวัฒนธรรมดนตรีกับวิถีชีวิตในท้องถิ่นภาคตะวันออกเฉียง: กรณีศึกษาเพลงรำสวด คณะอนนท สารเนตร จังหวัดตราด

ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

1. เพื่อเก็บรวบรวมข้อมูลวัฒนธรรมดนตรีด้านเพลงรำสวด และใช้เป็นข้อมูลสำหรับการเผยแพร่
2. ใช้เป็นข้อมูลเพื่อทำวิจัยต่อยอดสำหรับบุคคล ที่สนใจศึกษางานวัฒนธรรมดนตรี ด้านเพลงรำสวด และหน่วยงานที่สนใจศึกษา อนุรักษ์ส่งเสริมงานด้านประเพณีวัฒนธรรม และศิลปะการแสดงพื้นบ้าน

ขอบเขตการศึกษา

1. ขอบเขตด้านเนื้อหา ได้แก่ ประวัติพัฒนาการของงานดนตรีในประเด็นความเป็นมาการสืบทอด และรูปแบบอัตลักษณ์ของงานดนตรี
2. ขอบเขตด้านพื้นที่ ได้แก่ จังหวัดตราด

ข้อตกลงเบื้องต้น

การวิเคราะห์ข้อมูลเพื่อใช้เป็นตัวอย่างในงานวิจัยชิ้นนี้ ผู้วิจัยใช้ข้อมูลจากการเก็บข้อมูลภาคสนาม ในการแสดงเพลงรำสวดของคณะอนนท สารเนตร จังหวัดตราด ในวันที่ 17 มีนาคม 2560 ที่หอประชุมใหญ่ วิทยาลัยชุมชน จังหวัดตราด เท่านั้น

วิธีการดำเนินการวิจัย

ในการวิจัย ผู้วิจัยดำเนินการตามขั้นตอน การปฏิบัติงานวิจัย คำนึงถึงความสอดคล้องกับหัวเรื่องที่ศึกษา โดยผู้วิจัยกำหนดใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพ โดยวิธีการศึกษาและตีความจากข้อมูลจริง ตาม หลักฐานที่เก็บได้จากงานภาคสนาม หลักฐานเชิงประวัติศาสตร์ต่างๆ รวมถึงบุคคลที่เกี่ยวข้อง ทั้งในด้านแนว ความคิด ความหมาย ความเชื่อ นัยสำคัญ ในด้านวิธีการวิจัยจึงกำหนดใช้กระบวนการวิจัย ดังนี้

1. ขั้นตอนเตรียมการเบื้องต้น

- (1) กำหนดกรอบแนวคิดที่จะทำการศึกษา พร้อมนำเสนอแนวคิด
- (2) ศึกษาและสำรวจข้อมูลด้านเอกสาร และข้อมูลเบื้องต้น จากสำนักหอสมุดต่างๆ หรือสถานที่เก็บ รักษาข้อมูลทางประวัติศาสตร์ และศึกษาจากบุคคลข้อมูล ได้แก่ นักวิชาการด้านดนตรี และ นักดนตรี ที่มีความเกี่ยวข้องทั้งในและนอกพื้นที่การศึกษา

(3) ศึกษาตามวัตถุประสงค์ที่กำหนดไว้ และสร้างแบบสัมภาษณ์ แบบเก็บรวบรวมข้อมูล ตามประเด็นที่กำหนดไว้ ตามวัตถุประสงค์ และคำถามวิจัย โดยใช้แบบสัมภาษณ์สำหรับเป็นกรอบเพื่อปฏิบัติงาน

2. เครื่องมือ และอุปกรณ์ ที่ใช้ในการวิจัย มีดังนี้

ผู้วิจัยได้ใช้แบบสัมภาษณ์แบบมีโครงสร้าง (structured interview) เป็นเครื่องมือในการดำเนินการวิจัย และอุปกรณ์ที่จำเป็นในการวิจัย ได้แก่ เครื่องบันทึกภาพเคลื่อนไหว (VDO) และสื่อวัสดุประกอบการใช้ เครื่องบันทึกเสียง และสื่อวัสดุประกอบการใช้ กล้องถ่ายรูป และสื่อวัสดุประกอบการใช้ อุปกรณ์เครื่องใช้ต่างๆ ที่จำเป็นต้องใช้ระหว่างปฏิบัติการวิจัย

3. ขั้นตอนการศึกษาข้อมูลภาคสนาม

(1) วางแผนเพื่อดำเนินงาน การเตรียมเครื่องมือ และอุปกรณ์ต่างๆ สำหรับใช้ในการเก็บรวบรวมข้อมูล และติดต่อบุคคลข้อมูล เพื่อขอศึกษาและบันทึกข้อมูลต่างๆ ที่ผู้วิจัยต้องการ เช่น การบันทึกเสียง เทปบันทึกภาพเคลื่อนไหว ภาพถ่าย เอกสารที่มีการบันทึกข้อมูล เป็นต้น

(2) เข้าพื้นที่ศึกษาภาคสนาม เพื่อดำเนินการสัมภาษณ์ และเก็บรวบรวมข้อมูลด้านต่างๆ ตามกรอบการวิจัย ด้วยวิธีสัมภาษณ์ ทั้งการสัมภาษณ์แบบเป็นทางการ และไม่เป็นทางการ โดยมีลักษณะงานข้อมูลที่ดำเนินการเก็บรวบรวม คือ ข้อมูลเนื้อหาสาระเพื่อนำไปเชื่อมโยงสายความคิด (Narrative Threads) ทั้งด้านความเป็นมา ด้านรูปแบบอัตลักษณ์ของเพลงดนตรี องค์ประกอบของดนตรี และการสืบทอด ข้อมูลภาพเคลื่อนไหว ข้อมูลภาพถ่าย ข้อมูลเสียง

4. ขั้นตอนเรียบเรียงข้อมูล

ขั้นเรียบเรียงข้อมูลผู้วิจัยได้นำข้อมูลที่ได้จากการเก็บในภาคสนาม ทั้งข้อมูลจากแบบสัมภาษณ์ และข้อมูลจากสื่อบันทึกต่างๆและที่ได้จากการรวบรวมเอกสาร สิ่งพิมพ์ บทความ นิตยสาร ผลงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง โดยนำมาผ่านกระบวนการเรียบเรียง เมื่อผ่านกระบวนการเรียบเรียงแล้ว จึงนำมาจัดจำแนกหมวดหมู่ตามกรอบประเด็นที่กำหนดไว้ เพื่อเตรียมเข้าสู่กระบวนการวิเคราะห์ข้อมูล ให้ได้คำตอบตามวัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้ในประเด็นต่างๆ

5. ขั้นตอนวิเคราะห์ข้อมูล

การวิเคราะห์ข้อมูลตามวัตถุประสงค์ของการวิจัย ผู้วิจัยใช้ข้อมูลที่ได้จากสิ่งต่างๆ คือ การลงพื้นที่ภาคสนามเก็บข้อมูลจากการสัมภาษณ์บุคคลข้อมูล การสังเกตการณ์ในการปฏิบัติงานจริง และนำข้อมูลมาวิเคราะห์ สังเคราะห์ เพื่อตอบคำถามตามวัตถุประสงค์และขอบเขตงานวิจัย

6. ขั้นตอนเรียบเรียงผลการศึกษา และนำเสนอผลงานวิจัย

ข้อมูลเนื้อหาสาระต่างๆ ที่ได้รับการศึกษาทุกส่วนที่กำหนดไว้ในวัตถุประสงค์ เมื่อนำมาวิเคราะห์และสังเคราะห์เนื้อหาทุกหัวข้อแล้วนำมาตรวจสอบ วินิจฉัย ตีความ ประมวลผลคำตอบ ให้สอดคล้องกับวัตถุประสงค์การวิจัย คำถามวิจัย จากนั้นจึงนำมาเรียบเรียงในลักษณะพรรณนาวิเคราะห์ ตามประเด็นที่กำหนดไว้

สรุปผลการวิจัย

วัฒนธรรมดนตรีกับวิถีชีวิตในท้องถิ่นภาคตะวันออก : กรณีศึกษาเพลงรำสวด คณะอนเนก สารเนตร จังหวัดตราด ผู้วิจัยได้ดำเนินการศึกษาตามขอบเขตเนื้อหาของการวิจัยดังนี้

(1) ประวัติความเป็นมาเพลงรำสวด คณะอนเนก สารเนตร จังหวัดตราด

การ “รำสวด” เป็นเพลงพื้นบ้านที่นิยมใช้สำหรับงานศพอย่างแพร่หลายในอดีตพื้นที่ของจังหวัดตราด แต่ในปัจจุบันเหลืออยู่เพียงคณะเดียวที่ยังคงรับงานเล่นเพลงรำสวดอยู่คือ คณะอนเนก สารเนตร จากการสัมภาษณ์นายอนเนก³ ให้ข้อมูลพอสรุปทั้งในด้านประวัติความเป็นมาและรูปแบบวิธีการแสดง ได้ว่า

เพลงรำสวดในพื้นที่ของจังหวัดตราด ในอดีตมีคณะรำสวดหลายคณะกระจายอยู่ในพื้นที่ของจังหวัดตราด ซึ่งเป็นที่นิยมของคนในพื้นที่ จุดประสงค์หลักเพื่อให้คณะเพลงรำสวดเล่นเป็นมหรสพสำหรับคนที่อยู่เฝ้าศพทั้งตัวเจ้าภาพเอง ญาติ และเพื่อนพ้อง เพื่อไม่ให้เกิดความเจ็บเหงา มากนัก การเล่นเพลงรำสวดในสมัยก่อน จะเล่นแบบดั้งเดิมโดยเริ่มเล่นหลังจากพระสวดจบ โดยเชิญตัวพระธรรมมาตั้งไว้ และผู้เล่นนั่งสี่ด้านล้อมรอบตัวพระธรรม เริ่มจากการร้องบทไหว้ครู เมื่อจบก็จะเข้าสู่ช่วงการเล่นเพลงรำสวด จะใช้เนื้อความจากตัวพระธรรมร้องสอนคนให้รู้จากบาปบุญคุณโทษ การทำความดี การประพฤติตัว เป็นต้น การเล่นไม่มีดนตรีประกอบ และไม่มีการรำเป็นเพียงแต่การนั่งร้อง การเล่นแบบดั้งเดิมได้ถูกเปลี่ยนแปลงไปมาก เพื่อให้เข้ากับยุคสมัยและทำให้ผู้คนมีความสุขมากขึ้น เหมือนเป็นเครื่องมหรสพที่ปลอบประโลมทำให้บรรยากาศในงานลดความโศกเศร้าลง

รูปภาพที่ 1 คณะอนเนก สารเนตร จังหวัดตราด

คณะรำสวดอนเนก สารเนตร จังหวัดตราด มีนายอนเนก สารเนตร อายุ 82 ปี (เกิดพ.ศ. 2478) เป็นหัวหน้าคณะ เมื่อสมัยเด็กๆ ก็ได้เห็นการเล่นเพลงสวดแบบดั้งเดิม ตามงานศพต่างๆ หลังจากนั้นจึงเข้าร่วมเล่นเพลงรำสวดประมาณปีพ.ศ. 2503 ขณะนั้นอายุประมาณ 25 ปี ในช่วงแรกยังเล่นแบบดั้งเดิม ต่อมาเริ่มมีแนวคิดจะเล่นเพลงรำสวดแบบประยุกต์โดยเริ่มจากการนำเนื้อเรื่องวรรณคดีมาใช้ในการดำเนินเรื่องต่างๆ เพิ่มเครื่องดนตรีเข้าไป เพื่อให้จังหวะกระตุ้นลีลาการขับร้องให้เกิดความสนุกสนานครึกครื้นมากยิ่งขึ้น และการมีการแต่งกายโดยใช้ชุดสีดำแต่เพิ่มผ้าสีสำหรับคาดเอว

³นายอนเนก สารเนตร (2560)

รูปภาพที่ 2 การแต่งกายที่ใช้ผ้าสีคาดเอวในการแสดง

(2) การสืบทอด

คณะอนเนก สารเนตร เริ่มจากการที่นายอนเนก ชักชวนคนรู้จักให้มารวมกันและหัดเล่นเพลงรำสวด โดยมีแนวคิดการเล่นเพลงรำสวดแบบประยุกต์ ใช้ชื่อคณะว่า “คณะรวมมิตร” เนื่องจากการเป็นตัวกันของผู้ที่มีใจชอบร้องรำทำเพลง มารวมตัวกันหัดเล่นหัดร้องเพลงรำสวด เมื่อมีผู้ว่าจ้างก็จะตามกันมารวมกันเล่นเป็นครั้งๆ ไป ไม่ได้ยึดหรือประกอบเป็นอาชีพ เพราะคนในคณะต่างก็มีอาชีพหลักของตนเอง การเล่นรำสวดจึงเป็นเพียงอาชีพเสริม ต่อมาคณะเริ่มมีงานมากขึ้น จากการติดต่อรับงานจากสมาชิกในวงที่กระจายอยู่ตามหมู่บ้านต่างๆ ผู้ว่าจ้างรู้จักใครก็จะโทรตามจากคนนั้น เมื่อรับงานมาแล้วก็จะโทรติดต่อกันเพื่อรวมตัว จึงทำให้บางครั้งชื่อคณะอาจเปลี่ยนแปลงไปตามชื่อของสมาชิกในวง แต่โดยรวมก็ยังคงใช้ชื่อคณะรวมมิตรเป็นหลัก

ต่อมาในช่วงหลัง งานเริ่มลดน้อยลงเนื่องจากมีมหรสพประเภทอื่นๆ เข้าตามยุคสมัยทำให้การว่าจ้างคณะรำสวดไปแสดงในงานศพนิยมลดน้อยลง วงต่างๆ จึงทยอยเลิกเล่นไป สาเหตุจากการไม่มีผู้สืบทอดและผู้ที่เป็สมาชิกดั้งเดิมก็เข้าสู่ช่วงสูงวัย ไม่สามารถไปรวมตัวกันเล่นได้ นายอนเนกจึงเป็นผู้หนึ่งที่ยังรับงานเพลงรำสวดอยู่ และยังมีผู้คนที่รู้จักอยู่เป็นจำนวนมาก เมื่อต้องการคณะเพลงรำสวดก็จะติดต่อว่าจ้างนายอนเนกไปทำการแสดง ทำให้เมื่อไปแสดงเจ้าภาพก็จะเรียกชื่อคณะรำสวดว่า “คณะอนเนก” ทำให้กลายเป็นชื่อคณะต่อมาจนถึงปัจจุบัน

สถานการณ์ในปัจจุบันของเพลงรำสวดในจังหวัดตราด เท่าที่สืบค้นสอบถามทำให้ทราบว่าเหลือเพียงคณะรำสวดของนายอนเนกที่ยังเปิดรับการแสดง นอกนั้นคณะต่างๆ มีแต่ชื่อคณะตามหมู่บ้านต่างๆ แต่ไม่มีผู้แสดงหรือมีผู้แสดงที่แสดงได้เฉพาะการร้องหรือเป็นนักดนตรีเท่านั้น ทำให้ไม่สามารถรับงานแสดงได้ และนายอนเนกยังเล่าถึงแนวทางในการพยายามสืบทอดว่า “ผมพยายามที่จะสอนหรือเผยแพร่วิธีการร้องการเล่นเพลงรำสวด ให้กับคนที่สนใจโดยไม่คิดค่าใช้จ่ายใดๆ แต่ก็ไม่มีคนที่จะมาเรียน ในอนาคตคงต้องสูญหายไปเมื่อหมดรุ่นพวกผม” จึงทำให้การสืบทอดเพลงรำสวดในจังหวัดตราด ในอนาคตอาจสูญหายไปเหลือเพียงแค่ข้อมูลต่างๆ ที่ได้ทำการบันทึกไว้ เนื่องจากไม่สามารถค้นหาหรือปรับตัวให้ทันกับความนิยมของมหรสพชนิดใหม่ๆ ได้ และวิถีชีวิตความเป็นอยู่ของคนในยุคสมัยใหม่ได้เปลี่ยนไป งานศพส่วนใหญ่ตามวัดใหญ่ๆ

ต่างไม่นิยมให้ญาติเฝ้าศพแบบในอดีต เมื่อพระสวดพระอธิธรรมศพเสร็จสิ้นตามพิธีการแล้ว ก็จะปิดศาลาวัด จึงทำให้วัดส่วนใหญ่ไม่ยินยอมให้จัดเพลงร่ำสวด ซึ่งส่วนใหญ่จะนิยมเล่นกันถึงเวลาตีสี่ หรือบางงานเจ้าภาพ อาจให้คณะร่ำสวดเล่นจนถึงเช้า จากสาเหตุต่างๆ จึงทำให้คณะร่ำสวดเริ่มหายไปจากวิถีชีวิตผู้คนในชุมชน และก็จะสูญหายไปตามกาลเวลาต่อไป

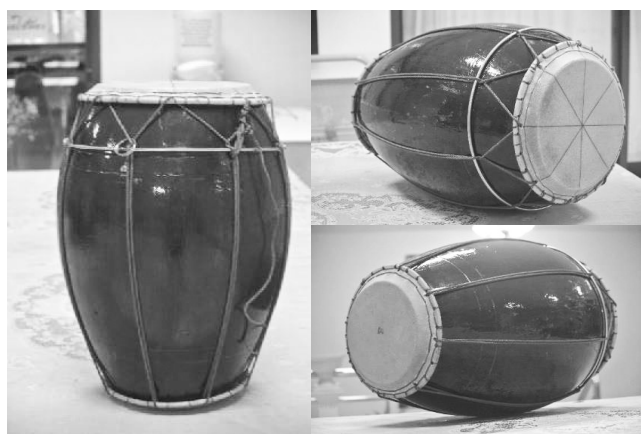
รูปภาพที่ 3 การสัมภาษณ์คณะร่ำสวดของ อเนก สารเนตร จังหวัดตราด

(3) รูปแบบอัตลักษณ์ของงานดนตรี

เพลงร่ำสวด คณะอเนก สารเนตร ใช้เครื่องดนตรีประกอบจังหวะ คือ กลอง ฉิ่ง และกรับ นักดนตรี ในวงที่เป็นหลักจะเป็นนักดนตรีที่ทำหน้าที่บรรเลงกลอง ส่วนฉิ่ง และกรับ จะเป็นนักร้องที่ร้องเป็นลูกคู่ จะตีฉิ่งและกรับไปพร้อมกับการร้องรับคนที่นำการร้อง

รูปภาพที่ 4 กลองที่ใช้ประกอบร่ำสวดของ คณะอเนก สารเนตร จังหวัดตราด

รูปภาพที่ 5 นักดนตรีบรรเลงกลองและนักร้องลูกคู่บรรเลงเครื่องดนตรี (กรับและฉิ่ง) พร้อมร้องรับ

รูปอรรถลักษณะของงานดนตรีเพลงร่ำสวดของคณะอนเณก สารเนตร เป็นการร้องกลอนประกอบกับเครื่องประกอบจังหวะ และการร่ำรำ ถือเป็นการเล่นร่ำสวดแบบประยุกต์ ดังนี้ (สร้อย)

เออ... เงย... แม่ส่วยยาเหล เล เล้ เล ละ แม่ส่วยยา เล
เอิง เงย แม่ส่วยยาเหล เล เล้ เล แม่ส่วยยา เล
ทุงยาทุงยามาเล่ ทุงยาทุงยาบาเล่ เล เล้ เหล เล เอย

สิบนิ้วลูกจะพนมยกขึ้นเหนือผม ยอกรวอนไหว้ (ซ้ำ)

(บทไหว้พระ)

ไหว้ พระพุทธ พระธรรม ที่เลิศ ที่ล้ำ ท้าวแดนไตร...(ย้อนสร้อย)

ตัวอย่างที่ 1 โน้ตบทร้องไหว้ครูของคณะอนเณก สารเนตร นำเสนอเป็นโน้ตสากล

บทร้อง-ทำนอง

บทร้อง

เออ... เงย... แม่ ส่วย ยา เหล เล เล้ เล ละ แม่ ส่วย ยา เล เอิง เงย แม่ ส่วย ยา

4

บทร้อง

เหล เล เล้ เล แม่ ส่วย ยา เล ทุง ยา ทุง ยา มา เล ทุง ยา ทุง ยา บา

7

บทร้อง

เล เล้ เหล เล เอย สิบ นิ้ว ลูก จะ พ นม ยก ขึ้นเหนือ ผม ยอ กร วอน

10

บทร้อง

ไหว สิบ นิ้ว ลูก จะ พ นม ยก ขึ้นเหนือ ผม ยอ กร วอน

12

บทร้อง

ไหว ไหว พระ พุทธ พระ ธรรม ที่ เลิศ ที่ ล้ำ ท้าว แดน ไตร

จากการสัมภาษณ์นายอเนก⁴ ให้ข้อมูลเกี่ยวกับรูปแบบอัตลักษณ์ดนตรีตามลำดับดังนี้ เมื่อร้องบทไหว้พระพุทธรูป พระธรรมจบแล้วนั้น ก็จะย้อนกลับไปร้องสร้อย และร้องบทไหว้ครู ไหว้บิดา มารดา และจบด้วยบทส่งเปรต หลังจากนั้นก็จะเป็นการร้องดำเนินเรื่อง โดยใช้เรื่องในวรรณคดีเป็นหลัก ซึ่งในวรรณคดีที่หยิบยกมาเล่น ส่วนใหญ่จะเป็นเรื่องนิทานต่างๆ เช่น เรื่องพระอภัยมณี ก็จะเริ่มเล่นเป็นตอนๆ ไปจนจบเรื่องตามบทในวรรณคดี ซึ่งแต่ละเรื่องจะใช้เวลาประมาณ 3-4 ชั่วโมงแล้วแต่ความยาวของนิทานเรื่องนั้นๆ

ดังนั้นรูปแบบอัตลักษณ์เพลงร่ำสวดคณะอเนก สารเนตร จังหวัดตราด จึงเป็นการเล่นร่ำสวดแบบประยุกต์จากแบบดั้งเดิมที่มีเฉพาะการสวด เพื่อให้สอดคล้องกับผู้ที่มาร่วมงานเช่น การ เกิด แก่ เจ็บ ตาย การทดแทนพระคุณพ่อแม่ เป็นต้น แต่ลักษณะที่ประยุกต์จะนำนิทานในวรรณคดีมาเล่นเป็นเรื่องราว ทำให้ผู้ที่มาร่วมงานศพบ ได้รับความเพลิดเพลินมากขึ้นถือเป็นแบบฉบับของคณะ โดยมีได้มีการร้องเพลงลูกทุ่งหรือเพลงตามสมัยในปัจจุบัน ถึงแม้ว่าจะประยุกต์การเล่นร่ำสวดให้แตกต่างจากอดีต แต่ก็ยังคงเป็นเอกลักษณ์หรือลักษณะเพลงพื้นบ้าน ที่เป็นคุณค่าของงานวัฒนธรรมเพลงดนตรีที่สำคัญ ที่ควรบันทึกและอนุรักษ์ไว้ให้คงอยู่ต่อไป

รูปภาพที่ 6 การแสดงร้องโต้ตอบกันและการรำประกอบ คณะอเนก สารเนตร จังหวัดตราด

อภิปรายผล

จากผลการศึกษาวิจัยในครั้งนี้ ในด้านประวัติพัฒนาการของวัฒนธรรมดนตรี เพลงร่ำสวดคณะอเนก สารเนตร จังหวัดตราด ยังพอสืบค้นประวัติความเป็นมาของคณะฯ ได้สมบูรณ์พอสมควร เนื่องจากนายอเนก สารเนตร ยังคงมีความทรงจำดี ประกอบกับสมาชิก ช่วยเพิ่มเติมและลำดับเหตุการณ์ ทำให้ข้อมูลมีความสมบูรณ์สามารถที่จะลำดับความเป็นมาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันได้ ส่วนการสืบทอดนั้นยังไม่มี การสืบทอดงานด้านการแสดงเพลงร่ำสวดอย่างเป็นรูปธรรม ซึ่งอนาคตอาจสูญหายหรือเหลือเพียงงานวิจัยเท่านั้น ส่วนรูปแบบอัตลักษณ์ดนตรี โดยเฉพาะรูปแบบการแสดง ถึงแม้ว่าจะเป็นการเล่นร่ำสวดแบบประยุกต์ แต่ ก็เป็นการนำเนื้อเรื่องในวรรณคดีมาร้อง เหมือนการเล่นนิทานพื้นบ้าน ไม่ได้นำเพลงลูกทุ่ง หรือเพลงสมัยนิยม

⁴เรื่องเดียวกัน

มาร้องประกอบในการแสดง ทำให้ลักษณะของการแสดงร่ำสวด คณะอเนก สารเนตร เป็นลักษณะการแสดงเพลงร่ำสวดแบบประยุกต์ ที่เพิ่มเติมการร้องแบบเล่าเรื่องนิทานในวรรณคดีเพื่อความเพลิดเพลิน ซึ่งถือว่าเป็นลักษณะเฉพาะของการแสดงเพลงร่ำสวด คณะอเนก สารเนตร

กิตติกรรมประกาศ

ผู้วิจัยขอขอบคุณ “มหาวิทยาลัย” ที่มอบทุนอุดหนุนการวิจัยงบประมาณเงินรายได้ (ทุนอุดหนุนจากรัฐบาล) ประจำปีงบประมาณ พ.ศ. 2559 สำหรับการดำเนินการวิจัยในครั้งนี้

บรรณานุกรม

- นิฐิตา เจริญสุข และคณะ. (2552). *การเล่นร่ำสวดในจังหวัดจันทบุรี: กรณีศึกษาคณะนายมงคล มรรคผล ตำบลตะกาดเห้ง อำเภอกำแพง จังหวัดชลบุรี*. (ศิลปนิพนธ์ศึกษาศาสตร์บัณฑิต). สถาบันบัณฑิตพัฒนศิลป์, คณะศิลปศึกษา, สาขาวิชาดนตรีคีตศิลป์ไทยศึกษา.
- นิรุษ นิรุติศาสตร์. 2551. *สวดพระมาลัย: กรณีศึกษาคณะนางรำหน้าศพ ตำบลทางเกวียน อำเภอกาหลง จังหวัดระยอง*. (วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปกรรมศาสตรมหาบัณฑิต). มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร, บัณฑิตวิทยาลัย, สาขามานุษยวิทยามหาวิทยาลัย.
- ปรารธนา มงคลวัช, สายสมร งามล้วน. (2550). *การเล่นร่ำสวดในจังหวัดตราด*. กรุงเทพมหานคร : สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ.
- สำนักงานจังหวัดตราด. (วันที่ 30 กันยายน 2562). *ข้อมูลทั่วไปจังหวัดตราด*. สืบค้นจาก www.trat.go.th/
- อภิลักษณ์ เกษมผลกุล. 2547. *เพลงบอกบุญ จังหวัดตราด: กลวิธีโน้มน้าวใจและบทบาทต่อสังคม*. (วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต). จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, คณะอักษรศาสตร์, สาขาวิชาภาษาไทย.

บุคลากรกรม

นายอเนก สารเนตร หัวหน้าคณะเพลงร่ำสวดอเนก สารเนตร จังหวัดตราด